

KÖNYVEINK

A Gömbös-kormány belpolitikája

KÓNYA SÁNDOR: *Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére*

Akadémiai Kiadó Bp. 1968. 202. lap

A „Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére” című, a közelmúltban az Akadémiai Kiadó impresszumával megjelent monográfia az 1932–36 közötti magyar belpolitika széleskörű és gondos forrásfeltáráson alapuló, elmélyült, szubtilis forráskritikával és mélyreható történeti analízissel készült, világos, könnyen áttekinthető, de szigorú szerkezeti felépítésű, a komplex történeti problematikát egyszerű, világos, tömören lényegretörő stílusban felrajzolt történelmi freskója.

Kónya Sándor munkája tehát legújabbkori hazai történetírásunk jelentős, új eredménye. A szerző a monográfia alapját alkotó kandidátusi disszertációját továbbfejlesztve, az ott kapott néhány kritikai észrevételt hasznosítva és az 1935-tel befejeződő disszertációját Gömbös bukásáig időben előre, a Gömbös kormány (pontosabban: Gömbös Gyula egymást követő két kormánya) programjának alapos bemutatásával és elemzésével, a kormány belpolitikájának kritikai feltárásával a két világháború közötti ellenforradalmi rendszer egyik legdöntőbb periódusának eddig feltáratlan területét munkálta ki. E terület eddig feltérképezetlen volt, pedig ez az időszak fordulópont az ellenforradalmi rendszer történetében. Mindebből természetes, hogy a monográfia új eredményei, az ellenforradalmi rendszer egész történetének a kutatását is előreviszik — a korszak belpolitikai feldolgozásával, sőt ezen túl az államhatalom szisztémája és módszerei formaváltozásainak alapvető fontosságú kérdéseiben is.

A nagy gazdasági válság kitörése és első időszaka, majd a pénz- és hitelválság kirobbanása elsöpörte gr. Bethlen István kormányát, de a Bethlen által kialakított politikai struktúrát, a konzervatív ellenforradalmi fasiszta rendszert a maga látszatparlamentarizmusával, „ellenzéki” pártjaival, a demokratikus szabadságjogok maradványainak, az „alkotmányosság” némi

megőrzésével, nem változtatta meg, csak a válság körülményeihez alkalmazta — statáriummal, életszínvonal-leszorítással stb. A Károlyi kormány átmeneti, rövid lélegzetű lavírozási kísérlete nem hozhatott sikert, az ellenforradalmi politikai szisztéma átlábolását sem biztosíthatta a válságon, s különösen az agráriusok elégedetlensége, a mezőgazdaság rendkívül súlyos helyzete, a bethleni — lényegében Károlyi által is követett — módszereknek a válság körülményei között alkalmatlanná válása megérelte Horthyban Gömbös kinevezését.

Ezt a folyamatot Kónya monográfiája — témája bevezetőjeként — „Bethlen kormányzati rendszerének bukása. — A gazdasági válság hatása az uralkodó osztályok politikájára” cím alatt tárgyalja a szükséges mértékben, s e fő fejezetben belül mutatja be a Gömbös-csoport felkészülését a kormányalakításra. Világosan mutatja meg, hogy a gazdasági válság totális fasiszta diktatúra bevezetésének kísérletéhez, a rendszer további jobbrtolódásához vezetett. Nem függetlenül persze a nemzetközi körülményektől: Hitler hatalomra jutásától, valamint az olasz fasizmus totálissá tételére vonatkozó tendenciáktól.

Ahogy a szerző megállapítja: „A tömegmozgalmak terjedése, az ellenzéki pártok befolyásának növekedése, a kormánypárt egységének fellazulása, a kormány tehetetlensége arra készítette Horthyt, hogy visszatérve az elnyomás nyíltabb módszeréhez, előtérbe állítsa azt a politikai csoportot, amelyik egyszerű már vezető szerepet vitt a forradalmi mozgalmak kíméletlen és kegyetlen elnyomásában”. (29. lap.)

Kónya Sándor röviden, de a lényegyet jól megmutatva jellemzi Gömböst és csoportját s szervezkedésüket 1931 őszétől a hatalom átvételére. Helyesen domborítja ki: a megváltozott körülmények között Gömbösök úgy látták, hogy megragadhatják az 1920–21-ben, a fehérterror idején (illetve után) elszalasztott alkalmat. „Ez

a csoport, amelynek bázisát a gazdasági válság alatt mind elégedetlenebbé váló középbirtokos, államhivatalnoki réteg képezte, és amely igyekezett megnyergelni a kulákság és városi középrétegek növekvő kormányellenességét is, csatlakozott azokhoz, akik a fennállott állapotok okát — a trianoni béke mellett — a konzervatív-liberális arisztokrata-nagytőkés ellenforradalmi kormányzati rendszerben, illetve az 1920–21 után ebben az irányban történt 'elkanyarodásban' látták". (31. l.)

A kezdeti szervezkedés után 1932 tavaszán indult meg e csoport közvetlen felkészülése a hatalom elvételére — az „erősebb kézre van szükség” jelszó jegyében. Titokban persze, mert Gömbös nem léphetett fel nyíltan saját miniszterelnöke, Károlyi ellen. Tökéletesen helytálló Kónya megállapítása Gömbös hatalomra kerüléséről: az „Horthy hozzájárulásával, Bethlen egyetértése mellett az agrár-csoport és a fajvédők aktív közreműködésével, a finánc-tőke anyagi támogatásával valósult meg”. (35. l.)

A szerző a következő fejezetben az első Gömbös-kormány megalakulását, a kormány programját, annak fogadtatását, majd (e fogadtatás után rövidesen) a kormány helyzetének rosszabbodását tárgyalja. Vagyis lényegében azt a kérdést: mi volt Gömbös terve a Bethlen által kiépített ellenforradalmi kormányzati rendszernek totális fasiszta diktatúrává való átforgalmazására? Bemutatja a szerző a kormány kompromisszumos összetételét, elemzi ennek okait: „Engedményeket kellett tennem Bethlennek, a pártnak és a kormányzónak is”, — idézi Antal István visszaemlékezéseiből Gömbös megnyilatkozását Kónya (42. l.) —, rámutatva, hogy bár Gömbös mint miniszterelnök a kormánypárt vezére lett, és e párt vezető posztjait saját embereivel töltötte be, lényeges személyi kérdésekben meg kellett, hogy hátráljon a kormány összetételének vonatkozásában és nem oszthatta fel a parlamentet.

Gömbös látta, hogy fordulatot nyílt harcban nem tud kikényszeríteni. Saját szervezetet akart tehát kiépíteni és neki megfelelő személycsereket kívánt végrehajtani. E törekvésével bizton számíthatott a tisztikarra és a titkos társaságokban vagy fedőszerveikben tömörült elemekre. Belpolitikailag programja valójában e szervezetek céljait akarta — persze nem nyíltan bevallva — megvalósítani.

Gömbös programját — a „Nemzeti munkatervet” — szélsőséges nacionalizmus és erős szociális demagógia jellemezte, de a totális diktatúrára törést a program igyekezett elködösíteni („öncélú nemzeti állam” stb.). Fokozták a revizionizmus érdekében a militarizmust, Gömbös „vezér”

akart lenni — a fasiszta diktátorokhoz hasonlóan fel akarta számolni a munkásmozgalmat, érdekképviseleti rendszert akart bevezetni, meg akarta nyírítani a demokratikus jogok meglevő maradványait, meg akarta „reformálni” a közigazgatást és a választójogot, „egységes nemzeti közvéleményt” kívánt kialakítani. „Korlátozott állami beavatkozás” címén teljesen szabad kezet adott az állami beavatkozás számára. A középrétegeket és a birtokos parasztságot akarta elsősorban társadalmi bázisként megnyerni.

Itt kell kitérnünk arra a döntő kérdésre, amelyet Kónya a munka több helyén is elemez, hogy mi volt többek között a különbség Gömbös kísérlete és a német és olasz fasiszma hatalomrajutása között?

Két tényezőt kell itt nyomatékosan kiemelni. Először is: jelentős különbséget jelöl, hogy Magyarországon Gömbös, mint miniszterelnök, az uralkodó osztályok exponeense kísérlete meg — paradox módon — (átmenetileg) az uralkodó osztályok jelentős része ellen is irányuló fasiszta pártot létrehozni, másodsor pedig: az uralkodó osztályok, de a középrétegek is rettegtek a másutt fasiszta tömegmozgalmak bázisául szolgáló városi és falusi kispolgári és lumpen elemek politikai mozgósításától. Ez eleve a konzervatív uralkodó osztályok és a pozíciójukra törő dzsentrí-katonatiszti középbirtokos középosztályi elemek megosztásához, majd — kiélezett helyzetben — szembefordulásához vezetett és okozója lett Gömbös későbbi bukásának.

Am kezdetben Gömbösnek volt bizonyos sikere. Valami újat láttak benne, frázisai és szemfényvesztései, valódi céljai csak később lepleződtek le. Sajtó és rádió, tüntetések és gyűlések harsogták az új „stílust”, az új jelszavakat s jószándékú emberek, köztük jelentős értelmiségi személyek is rövid időre megszedültek, nem látták át Gömbösök valódi céljait.

A kormánypárt többsége kényszeredetten — Bethlen hatására — állt Gömbös mellé, aki az erős kezét jelentette a dolgozó osztályokkal és rétegekkel szemben, de ugyanakkor e rétegek, főleg azonban a középosztályi elemek, (elsősorban az állami alkalmazottak) irányában féktelen demagógiát is. Gömbös politikája tehát kezdetben megfelelt az uralkodó osztályok közös érdekeinek is. A polgári ellenzéki pártok is elfogadták — bizonyos fenntartásokkal —, amelyek a lényegben nem változtattak, Gömbös programját, sőt elismeréssel nyilatkoztak személyéről is. A kormány helyzete azonban, amikor ígéretet és intézkedések ellen-téte rövidesen szembeszökvővé vált (bérleszállítások, meghosszabbított munkaidő, falusi árverések, adóemelések stb.), hamar-

san rosszabbodott. „Gömbös előtt világossá vált — olvassuk Kónyánál —, hogy hosszabb idő szükséges a nyílt fasizmusra való áttérésre”... (82. l.), kézzelfogható gazdaságpolitikai intézkedésekhez kellett folyamodni.

A szerző külön fejezetben mutatja be ezeket az intézkedéseket (gazdaadósságok rendezése stb.), elemezve osztálytartalmukat és tényleges hatásukat. Itt csak annyit emelünk ki, hogy ezek révén egyfelől szorosabbra fűződött az ország kapcsolata a fasiszta Olasz- és Németországgal — anélkül, hogy a gazdaságpolitikai problémák hosszabb távon valóban megoldódtak volna. Ezek az intézkedések átmenetileg megszilárdították a kormány helyzetét, amit Gömbös német és olasz mintára, de a 20-as évek elejének magyar elgondolásait alapvetően felhasználva (ezek megmutatása és összefüggésük felfedése Gömbös terveivel a szerző komoly érdeme) fasiszta tömegpárt szervezésének megkísérlésére használt ki. Rendkívül tanulságos és — persze — eddig fel nem dolgozott annak bemutatása: hogyan jött mozgásba az államapparátus a pártszervezetek országos hálózatának kiépítésére, továbbá a fővárosi szervezkedés és az elért „eredmények” elemezése. Formailag eredményes volt a szervezkedés, valódi erőgyarapodást azonban csak a pártszervező „élharcosok” jelentettek — hátuk mögött az államapparátussal.

Ezzel a folyamattal párhuzamosan jelentkeztek a kormánypárt konzervatív szárnya és a Gömbös csoport közötti ellentétek, amelyek ellensúlyozására Gömbös megfigyelt a kisgazdapárti vezetőkkel — erről ad számot a monográfia következő fejezete. A Gömbös és Bethlen közötti ellentét és a Gömbös—Eckhardt (kisgazdapárt) megegyezés végül is a második Gömbös-kormány megalakulását, majd a parlament feloszlását eredményezte.

Gömbös e győzelmét elemzi Kónya a munka újabb fejezetében. számot adva itt előljáróban a választójogi reform meddő vitájáról, majd érintve a kormány külpolitikai helyzetét. Utóbbi kérdés sommás tárgyalását a témaállítás, amely helpolitikai jellegű, indokolja, valamint az, hogy az idevágó külpolitikai vonatkozásokat egyidejűleg — szélesebb témaállítás keretében Sz. Ormos Mária disszertációjában (amely rövidítve ugyancsak az Akadémiai Kiadó gondozásában lát napvilágot) már kidolgozta. Ki kívánjuk azonban emelni Kónya Sándor megítélésünk szerint teljesen helyes (bár csak lapalji jegyzetben közölt) megállapítását: „Németország csak a 30-as évek második felében vált fokozatosan a magyar külpolitika meghatározó tényezőjévé, de ez sem úgy alakult ki, hogy Magyarország

elfordult Olaszországtól, hanem a nemzetközi helyzet, a két fasiszta hatalom közötti erőviszony megváltozása eredményezte Németország befolyásának megnövekedését” (126. l.) Megjegyezzük továbbá: a francia olasz közeledés és a Dunai paktum-terv zavarólag hatott a Gömbös által felfokozott magyar revíziós politikára, s Gömbös 1935 elejétől fokozottan kereste a náci Németországgal való kapcsolat elmélyítése lehetőségeit.

Tematikusan és kronológiailag haladva, Kónya Sándor a Gömbös—Bethlen ellentét kiéleződése idején tárgyalja színvonalasan a fasiszta érdekképviseleti rendszer megvalósításának a tervét — összevetve azt olasz megfelelőjével.

Érdekesítő és új mozzanatokban bővelkedik a második Gömbös kormány megalakulásáról és a képviselőház feloszlásáról szóló fejezet. A rendelkezésre álló források — és erre a szerző persze felhívja a figyelmet — azonban nem teszik lehetővé annak a pontos megállapítását: melyek voltak Gömbös Horthy által akceptált érvei a házfelosztás kérdésében.

Azzal, hogy a házfelosztás után Bethlen kilépett a kormánypártból, Gömbös „lehetőséget kapott arra, hogy nyílt választás útján egy olyan parlamentet hozzon létre, amely engedelmessé teszi a kezében, amely nem gátolja őt a totális fasiszta diktatúra megvalósításában (152. l.) Úgy látott, hogy Gömbös eléri célját, ám a totális fasiszta diktatúra terve meghiúsult.

Ennek okait elemzi újabb színvonalas fejezetben a szerző, tárgyalva és analízálva Gömbös választási győzelmét és ennek következményeit — Gömbös megerősödését, Bethlen híveinek a kiszorítását a politikai hatalom közvetlen gyakorlásából, az újabb — lényegében sikertelen — kísérletet fasiszta tömegpárt megteremtésére. Kónya Sándor ismerteti a fasiszta párt belső életének szervezeti elvét (a „vezér” egyszemélyi vezetése), a párt szervezeti felépítésének tervét, a párt-szervezést segítő közigazgatási apparátus alárendelését a pártszervező „élharcosok” gárdájának második vonal kiépítésének kísérletét a helyi hatalmi szervekben, majd tárgyalja a kísérlet kudarcát, a Gömbös-csoport elszigetelődését 1935 utolsó hónapjaiban és 1936 elején.

A bukás okainak elemzésével a szerző munkája fő problémájára ad megbízható választ. A fasiszta tömegpárt szervezésének sikerét a kormánypárton belüli ellenállás, az uralkodó osztályok ellenállása hiúsította lényegében meg. Bethlen és csoportja s a főispánok többsége mellett maga Kozma belügyminiszter — Gömbös régi „harcostársa” is a Gömbös féle pártszervezési elvek ellen fordult. A küzdelem 1936 elején azzal végződött, hogy a társadalmi, gazdasági és

kulturális élet egész területére kiterjedő pártszervezést felfüggesztették. Kútbaesett már 1935 nyarán az egységes érdekképviseleti rendszer megvalósításának a terve. A birtokpolitikai intézkedések (hitbizományi reform, telepítési törvény) senkit sem elégitettek ki. 1936 elején a külpolitikai viszonyok is kedvezőtlenül alakultak Gömbös revíziós törekvései számára. Horthy sem nézte jó szemmel Gömbös „vezéri” ambícióit. 1936 tavaszán Gömbös közeli bukása lényegében egyértelműen eldőlt.

A válság után a gazdasági helyzet is javult, az uralkodó osztályok ezzel kapcsolatos sérelme tehát megszűnt, még az addigianál is kevésbé kívánták tömegpárt szervezését és új módszerek bevezetését.

Az olasz ihletésű fasiszta modellt tehát nem sikerült Magyarországra átültetni. 1932-ben, a válság mélypontján Gömbös megfelelt az uralkodó osztályoknak, a válság elmúltával, és vezéri és csoport ambícióinak napfényre kerülésével azonban népszerűtlenné vált előttük. Az ellenforradalmi rendszer jellege következtében a magyar uralkodó osztályok más helyzetben voltak, mint a faszizmus uralomrajutása előtti olasz és német uralkodó osztályok — tehát ellenállásuk is nagyobb volt. A miniszteri székéből és az uralkodó osztály tagjaként Gömbös nem tu-

dott a fasiszta jellegű ellenforradalmi rendszer körülményei között fasiszta tömegpártot szervezni. Az uralkodó osztályoknak erre azért sem volt szükségük, mivel a Bethlen által kialakított államapparátusnak nem kellett komoly, a rendszer fennállását valóban veszélyeztető tömegmegmozdulásoktól tartani. Gömbös tehát a kormánypárt egészére távolról sem támaszkodhatott, a kisgazdapárti ellenzék cserbenhagyása pedig csak elszigetelődéséhez járult hozzá.

A magyar uralkodó osztályok tehát nem tértek át a totális fasiszta diktatúrára. Új „színt” hozott azonban Gömbös szociális demagógiája, a fokozódó nacionalista-sovinszta propagandája, a fozozódó fegyverkezés, a revans háborúra való irányvétel, a totális diktatúra gömbösi híveinek beiktatása a magas tisztikarba és az államapparátusba. Mindezt a későbbiekben, amikor ez a vetés szárbaszökkent, az ország keservesen fizette meg.

Kónya Sándor monográfiája — csak ismételhetjük — komoly értéke történetírásunknak. Érdemi mondanivalója komoly hozzájárulás az ellenforradalmi rendszer politikai történetének feltárásához, a rendszer kritikus, fordulópontnak tekinthető éveiben.

Incze Miklós

CSATÁRI DÁNIEL

Forgószélben. (Magyar—román viszony 1940—1945)

Akadémiai Kiadó. Budapest, 1968. 492 l.

Csatári Dániel könyve a magyar és a román nép újkori történetének legválságosabb periódusát teszi vizsgálat tárgyává, s a két nép örök találkozási helyének, Erdély 1940—1945 közötti életének bemutatásán keresztül elénk állítja a két duna menti ország összeütközésének tragikus következményeit, valamint azokat az erőket, melyek a Harmadik Birodalom hatalmi rendszeréből való kitorés irányába mutattak. Egy rendkívül bonyolult, ellentmondással teli korszak eddig részleteiben jórészt ismeretlen, de fő vonásaiban is feldolgozatlan problematikáját elemzi.

Munkája 1940. augusztus 30-ával kezdődik. Bemutatja, hogy a második bécsi döntés az új határok megvonásával nemhogy nyugalmat teremtett volna, hanem a két állam közötti viszályok újabb forrása lett. Az érdekelték elégedetlenségéből származó ellentéteket kihasználva, a német diplomácia saját politikai játszmájához Romániát és Magyarországot egyaránt megnyerte.

A két kormány részéről megindult a versenyzés Hitler kegyeiért, akitől a revízió kiterjesztését, a másik oldalon viszont annak érvénytelenítését remélték. Az út végállomása a Szovjetunió elleni háború, melybe ez a politika mindkét országot besodorta.

Csatári Dániel a faszizmus és antifaszizmus világméretű harcába ágyazva pontosan ábrázolja a két fő erő, a jobboldal és a baloldal útját. Végigkíséri a két ország hivatalos politikáját éppúgy, mint a kommunizmus és szociáldemokraták harcát és ismerteti a középrétegek állásfoglalásának alakulását is. Erdélyt természetes egységnek tekinti, éppúgy, mint Groza Péter, aki szerint a felosztással „a történelem ítélőszéke előtt mindkét fél tanúságot tett róla, hogy nem igazi anyja a megkínzott Erdélynek, sem Budapest, sem Bukarest akkori politikusai.” Az etnikai szempontok esetleges figyelembevételével húzott természetellenes határok a rendezendő problémák tömegét vetették fel, mégis egy pillanatra úgy látszott, hogy